

לחשיפת חיבורים נוספים. מחיבורים אלו עולה תמונתו של העיזבון הספרותי של בית הרמב"ם, שחלקים ממנו נשמרו בשתי הערים – בקאהיר ובחלב.

אין הכוונה ב'ספריית' בית הרמב"ם, או בהיותה מפוזרת בקהילות אחרות ב'ספריות' בית הרמב"ם, לספרייה במובנה הטכני המקובל. 'ספרייה' במאמר זה היא אוסף הספרים הפרטי של בני משפחת הרמב"ם, שבמרכזו החיבורים בכתב-ידם של בני המשפחה, ולצידו חיבורים שנכתבו בזיקה ישירה לאוסף הזה, אף אם לא היו חלק מן הספרייה המשפחתית. חיבורים אלו והעוסקים בהם הם חלק מקהילת ה'ספרייה' ומן התופעה התרבותית-החברתית העומדת במרכז הדיון שלהלן.

ככל שמתקדם חקר הגניזות ונחשפים כתבים של בני המשפחה האחרים, מתגלים תחומי יצירה בהיקף רחב ושונה מזה של הרמב"ם. איסוף העדויות וקיבוץ מצביעים על קיומן של ספריות יהודיות באגן הים התיכון בימי הביניים, תופעה שניזונה משינויים במפת היישוב היהודי בגין הגירות, והקרנה על תולדות התרבות של קהילות ישראל. העמדת 'ספריות' בית הרמב"ם במוקד הדיון מאפשרת לבחון, מזווית מיוחדת, את הזיקה שבין הספר לבין המעמד הציבורי של בני המשפחה; את דרכי היווצרותה של ספרייה בחברה היהודית בארצות האסלאם בימי הביניים; את המקום שספרייה יכולה לתפוס במהלך גיבושה של זהות קיבוצית (משפחתית וקהילתית); ואת התוצרים הספרותיים הנלווים לגיבוש ספרייה שכזו.³

א. ספריית בית הרמב"ם בקאהיר

1. ספריית היצירה של הרמב"ם

התשתית לספריית בית הרמב"ם הייתה, באורח טבעי, מהדורות הספרים שחיברו בני המשפחה, ראשונים מהם: איגרת הנחמה של מימון הדיין ותשובותיו בהלכה, שלא שרדו אלא בעותק אחד; ואולי משום שנתחברו בעת שמד ובריחה ומעטים היו.⁴ שפר חלקם של חיבורי בנו, הרמב"ם. כמה מהם שרדו בטיטות וביותר ממהדורה אחת בכתב ידו של המחבר.

3 ראו: מ' פרנקל, 'רשימות ספרים מן הגניזה כמקור להיסטוריה חברתית ותרבותית של היהודים באגן הים התיכון', תעודה, טו (תשנ"ט), עמ' 333-349; מ' סלוחובסקי וי' קפלן (עורכים), ספריות ואוספי ספרים, ירושלים תשס"ו.

4 איגרת הנחמה – כתב יד אוקספורד-בודלי מס' קטלוגי 1315/5 (פוקוק 186), פורסמה עם המקור הערבי 2, *JQR*, os, L.M. Simons, 'The Letter of Consolation of Maimun ben Joseph', pp. 62-101 (1890); ובתרגום עברי: ב' קלאר (מהדיר ומתרגם), רבי מיימון הדיין אבי הרמב"ם, אגרת הנחמה, ירושלים תש"ה (לאחרונה ביקשו שניים להוציאה מחזקת ר' מימון: H.A. Davidson, *Moses Maimonides – the Man and his Works*, Oxford 2005, pp. 21-22, הסתפק האם מימון הוא המחבר; D.H. Wasserstein, 'The Date and Authorship of the Letter of Consolation Attributed to Maymun b. Yusuf', *Jerusalem Studies in Arabic*

במשנת הרמב"ם יש התייחסות מפורשת לתהליכי יצירת הספר ולדרכי ההפצה שלו. הרמב"ם הדגיש בכמה מחיבוריו ואיגרותיו את מעמדה הנכבד בעיניו של הספרות הכתובה. דרכי כתיבה של חיבור, ציין, צריכות לעבור כמה נפות עד שיוצא החיבור לרשות הרבים.⁵ מודעות זו עולה גם בהבחנה שהבחין בין כתיבה שהיא העתקה, לבין החיבור, שהוא היצירה עצמה. כשתיאר הרמב"ם את תולדות המסירה של התורה וההלכה הבחין בעקביות בין דורות של מסירה בעל-פה לבין ימים של משבר שבהם החליטה המנהיגות 'לחבר' חיבורים כדי שלא תישכח תורה מישראל. המונח שבו השתמש הרמב"ם ליצירה הוא 'ח.ב.ר.' לעומת העתקה גרידא המתכנה אצלו 'כ.ת.ב.' (משה שהעתיק את התורה לשנים עשר שבטים כ.ת.ב. אותה, מעשה החיבור מתייחס לעותק ראשון).⁶

כדומה הכריע הרמב"ם גם כאשר לעבודותיו שלו — עד שלא הגיעה עבודה לבשלות לא הוצאה לקהל. הדברים אינם רק בבחינת נאה דורש; כך קיים הרמב"ם בעצמו כאשר לפירושו לתלמוד ובאשר להלכות הירושלמי, חיבורים שלא נמצאו ראויים לפרסום נשארו במתכונת הטיטה שלהם, בידי בני משפחת הרמב"ם, ולא הופצו.⁷ כדבריו המפורשים בכמה מקומות, כאשר לחיבורים שבידו אך לא הושלמה הכנתם לפרסום: כגון באיגרת לחכמי לונלי שבה הצטדק על שלא נענה לבקשתם לתרגם את מורה הנבוכים לעברית: 'ואפילו הפירושים שעשיתי, וכמה ענינים שחברתי בלשנא דרבנן, שהן עדיין אפלות לא נשאר לי פנאי לדקדק אותן ולהגיהן עד שיצאו לאור העולם, או כדבריו במכתבו לנהוראי בן הלל הדיין, בהם מצוינים שלושה חיבורים שלא בשלו לפרסום:

and Islam, 32 (2006), pp. 410-418. ודאי שאי אפשר לכלכל את התאריכים שבאיגרת עם תולדות

חיי של מימון. אלא שאין בציון משרעת הזמן ראייה לאיחורה יותר מאשר לאיחור העתקה ועדכון, כנהוג, של תאריך לאור זמן ההעתקה. תשובות ר' מימון שרדו בכתב יד ותיקן, ניאופיטי 11, ופורסמו ע"י א"ח פריימן, 'תשובות ר' מימון הדיין אבי הרמב"ם', תרכ"ן, ו (תרצ"ה), עמ' 408-420.

5 "שילת (מהדיר), איגרות הרמב"ם, א-ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' לג-לד (איגרת השמד) [להלן: שילת, איגרות]; שם, עמ' סכס-ססד (מאמר תחיית המתים) מתאוררו את זהירותו בדרך עבודתו עולה ציפיותו מאחרים, ראו: שם, עמ' קלה-קלו (איגרת תימן); "טברסקי, מבוא למשנה תורה לרמב"ם, ירושלים תשנ"א, עמ' 209-210 (וההפניות לפיהם"ש, להקדמה פרק חלק, ולהקדמה לסדר טהרות); "בלאו (מהדיר), תשובות הרמב"ם, א-ד, ירושלים, תשי"ח-תשמ"ו, ג. סימן שי. [להלן: בלאו, תשובות]; טברסקי, שם, עמ' 241-242, והערה 3; עניינים אלה מוזכרים גם בפתחה למו"נ. משנה תורה, הקדמה.

6 "מ תא-שמע, 'הרמב"ם בין עדות עצמו לדברי פרשניו', מדעי היהדות, 32 (תשנ"ב) עמ' 91-98. הנ"ל, כנסת מחקרים, כך ב, ירושלים תשס"ד, עמ' 317-327; ש' ליברמן (מהדיר), הלכות הירושלמי לרבינו משה בן מיימון מעצם כ"ק, ירושלים וניו-יורק תשנ"ה [מהדור"צ], הקדמה, עמ' יב; ד' הנשקה, 'הרמב"ם כמפרש דברי עצמו', ספונות, ס"ח ח (כ"ג) (תשס"ג), עמ' 146-159; העירני ד"ר משה לביא כי פרוש של הרמב"ם לתלמוד נזכר ברשימת פירושי תלמוד למסכת סוכה שטרם פורסמה של רב יוסף ראש הסדר (BL Or. 5558 N 20); וראו להלן הערה 26.